

Polismyndigheten
Rättsavdelningen
Rättslig styrning och stöd
Robert Barrefelt

Polisens möjligheter att hantera olovliga bosättningar

Följande är rekommenderade åtgärder i samband med ingripanden mot olovliga bosättningar, på offentlig respektive annan plats. Rekommendationerna baseras på den rättsliga översynen som redovisas på sidan tre och framåt.

REKOMMENDATIONER

Vid kontakt med och ingripande mot olovliga bosättningar är syftet att förmå bosättarna att själva flytta på sig och sina tillhörigheter. För att göra detta kan bosättarna informeras om vilka möjligheter polisen har att ta till tvång i vissa fall.

Omständigheterna i det enskilda fallet måste alltid beaktas och polisiär beslutsfattare eller förundersökningsledare måste fatta beslut utifrån de särskilda förutsättningarna som är aktuella vid ingripandet.

Innan ett ingripande ska det vara klart om platsen är en offentlig plats. Kontrollera även om kommunala lokala föreskrifter finns gällande platsen, exempelvis campingförbud m.m. Ligger den olovliga bosättningen på en offentlig plats bör ordningslagens regler tillämpas i första hand.

Offentlig plats

- Inhämta information om platsen, bosättningen och i möjlig mån bosättarna avseende hur länge bosättningen funnits, hur många som finns där, finns det barn bland bosättarna m.m.
- Om större föremål, bostäder eller annat finns på den olovliga bosättningen kan skriftligt föreläggande skrivas för medtagande till platsen vid ingripandet.
- Vid ingripanden bör tolkar, socialnämnd samt andra som kan vara behjälpliga medfölja, inklusive möjlighet att flytta fordon och bostäder. Särskild hänsyn bör tas om barn finns på den olovliga bosättningen.
- Informera samtliga bosättare med hjälp av tolkar om att bosättningen är olovlig samt vad föreläggandet innebär och polisens möjligheter till tvång.
- Dokumentera bosättningen i form av foto m.m.

- Utred vem som äger vad på platsen.
- Ge bosättarna tillräcklig tid att flytta. Syftet är att inte behöva använda tvång.
- Om bosättarna inte flyttar självmant eller under den tid som föreläggandet medger kan agerandet utgöra brott. Ingripande kan ske med stöd av 13 § polislagen mot bosättarna och ordningslagen avseende egendomen. Inom ramen för förundersökning kan rättegångsbalkens regler om gripande och beslag också tillämpas.

Platser som inte är offentlig plats

- Inhämta information om platsen, bosättningen och i möjlig mån bosättarna avseende hur länge bosättningen funnits, hur många som finns där, finns det barn bland bosättarna m.m.
- Tala med fastighetsägaren (förhör) om bosättningen har tillåtits, är tillåten, hur länge bosättningen funnits på platsen, om fastighetsägaren satt upp skyltar, om fastighetsägaren meddelat bosättarna att de inte får vara på platsen och i så fall hur m.m.
- Medtag tolkar, socialnämnd samt andra som kan vara behjälpliga, inklusive möjlighet att flytta fordon och bostäder. Särskild hänsyn bör tas om barn finns på den olovliga bosättningen.
- Informera samtliga bosättare med hjälp av tolkar om att bosättningen är olovlig samt att agerandet kan utgöra brott och polisens möjligheter till tvång. Det är viktigt att var och en av bosättarna får information om att deras agerande är brottsligt och att deras vistelse på fastigheten inte är tillåten av markägaren för att utradera oklarheter när det gäller uppsåt.
- Dokumentera bosättningen i form av foto m.m.
- Utred vem som äger vad på platsen.
- Ge bosättarna tillräcklig tid att flytta. Syftet är att inte behöva använda tvång. Om bosättarna flyttar efter att ha fått information om att de inte tillåts vara där (och fastighetsägaren inte tidigare på ett tillräckligt sätt klargjort det för var och en av bosättarna) kan det svårtligen bevisas att de har uppsåt till brott och förundersökning torde inte drivas vidare i den delen.
- Om bosättarna trots information om deras brottsliga gärning inte flyttar kan tvång enligt 13 § polislagen tillämpas eller i vissa fall gripande enligt 24 kap. RB. Den egendom som inte har någon känd ägare eller den egendom som inte flyttas trots uppmaning kan beslagtas i enlighet med 27 kap. RB.

RÄTTSLIG ÖVERSYN

Inledning

Inom ramen för det uppdrag som regeringen gett Polismyndigheten att föreslå åtgärder för att motverka bl.a. brottslighet som begås i anslutning till tillfälliga boplatser har Polismyndigheten identifierat ett behov av en rättslig översyn av hanteringen av olovliga bosättningar.

Den rättsliga översyn som denna promemoria redovisar berör enbart de möjligheter polisen har att på egen hand använda tvång vid hanteringen av olovliga bosättningar.

Denna promemoria redovisar inte förfarandet kring särskild handräckning avseende åläggande att vidta rättelse då en sökandes besittning egenmäktigt rubbats eller liknande i enlighet med lag (1990:746) om betalningsföreläggande och handräckning. Särskild handräckning i sådana fall omgärdas av en del praktiska hinder för att hantera olovliga bosättningar. De personer som ansökan till Kronofogdemyndigheten avser ska identifieras. Kronofogdemyndigheten utför inte identifiering, men polisen kan göra det i vissa fall. Endast de personer som omfattas av ansökan kan åläggas att vidta rättelse, vilket innebär att om det vid tidpunkten för verkställandet finns andra personer på platsen än de som kronofogden fått namn på, så ”avvisas” inte de från platsen. I stället måste handläggningen börja om från början avseende dessa personer. Personer kan, om de tvingats lämna platsen, återkomma och för att ”avvisas” på nytt krävs en ny ansökan. Eftersom det för en enskild markägare kan vara svårt och kostsamt att ta till vara sin rätt genom särskild handräckning för att få personer i en otillåten bosättning att lämna en plats har regeringen gett en utredare i uppdrag att analysera och ge förslag på hur markägares möjligheter att få hjälp med handräckning vid otillåtna bosättningar kan förbättras. Av ovanstående anledningar berör jag inte särskild handräckning vidare.

En utgångspunkt för den rättsliga översynen har varit att polisen ska tillämpa de lagar som finns och behandla alla lika inför lagen.

Då möjligheterna att hantera olovliga bosättningar i vissa avseenden skiljer sig åt beroende av om bosättningen finns på mark som är offentlig plats eller inte är denna promemoria uppdelad i avsnitt på följande sätt.

- *Brott.* De eventuella brottsliga gärningar som begås är desamma oavsett plats, med tillägg att eventuella brott mot ordningslagen tillkommer på offentliga platser.
- *Allmän beskrivning av offentlig plats.*
- *Personella tvångsmedel,* dvs. tvång mot personer. Eftersom möjligheten att använda personella tvångsmedel är desamma oavsett plats redovisas det i ett gemensamt avsnitt.
- *Reella tvångsmedel,* dvs. möjligheter att hantera egendom. Den stora skillnaden i vad lagstiftningen ger för möjligheter till ingripande rör de reella tvångsmedlen då ordningslagens regler i detta sammanhang enbart är tillämplig på offentliga platser. Ett särskilt avsnitt med två delar beskriver detta.
- *Annan i vissa fall tillämplig lagstiftning.*

Med bosättning menas i denna promemoria när någon eller några i tält, husvagn, bil, genom att bygga skjul eller på annat sätt sover och lever på mark som tillhör någon annan.

Brott

När det gäller brottsliga gärningar är det av stor vikt att bedömningar och bevisning avser enskild person. Det går inte att enkelt påstå att en grupp begått ett brott utan varje enskild person kan bara misstänktas för det som denna gjort sig skyldig till. Omständigheterna i det särskilda fallet måste tas i beaktande avseende varje enskild person, i synnerhet när det kommer till uppsåtsbedömningar m.m.

När någon eller några olovligen bosätter sig på någon annans mark (fastighet) gör de intrång i den andres besittning av marken. Om det inte enbart är en bagatellartad störning eller inom ramen för vad allemansrätten tillåter är det olovliga intrånget ett brott så länge det begås uppsåtligt, dvs med insikt och avsikt. Brotsrubriceringen är egenmäktigt förfarande alternativt självtäkt. Aktuell lagtext i brottsbalkens (1962:700) (BrB) åttonde kapitel lyder som följer.

8 § Den som, i annat fall än särskilt i detta kapitel omförmäles, olovligen tager och brukar eller eljest tillgriper något, dömes för egenmäktigt förfarande till böter eller fängelse i högst sex månader. Detsamma skall gälla om någon utan tillgrepp, genom att anbringa eller bryta lås eller annorledes, olovligen rubbar annans besittning eller ock med våld eller hot om våld hindrar annan i utövning av rätt att kvarhålla eller taga något.

Är brottet grovt, dömes till fängelse i högst två år.

9 § Rubbar man olovligen annans besittning för att själv taga sig rätt, dömes för självtäkt till böter eller fängelse i högst sex månader.

11 § Tager någon i skog eller mark olovligen sådant som avses i 12 kap. 2 § andra stycket och är ej brottet enligt vad där sägs att anse som åverkan, skall vad i detta kapitel är stadgat angående tillgrepp äga tillämpning.

Gör någon intrång i annans besittning av fastighet, såsom genom att olovligen anbringa eller bryta stängsel, bygga, gräva, plöja, upptaga väg eller låta kreatur beta, eller skiljer någon obehörigen annan från besittning av fastighet eller del därav, skall vad i 8 och 9 §§ sägs om egenmäktigt förfarande eller självtäkt äga tillämpning.

För att gärningen, dvs. bosättningen, ska vara ett straffbart brott krävs att den är olovlig. Ett uttryckligt eller tyst medgivande från markägaren (besittningshavaren) eller vad som faller inom allemansrätten omfattas inte. Allemansrätten, dvs. åtgärder som ingår i normalt friluftsliv, kan tillåta hänsynsfull och varsam tältning på annans mark under något dygn, men inte under längre tid. Tältning kan dock vara straffbart redan efter en natt om den medför en påtaglig olägenhet för markägaren. När det gäller husvagn, eller annan anordning för bostad, är kraven strängare för tillåtelse enligt allemansrätten. Någon enstaka natts uppställning långt från bostadshus på en fastighet torde vara tillåtet. Allemansrätten omfattar bara naturen, inte offentlig plats, tomt till bostad som inte med säkerhet är obebodd, inhägnad byggnadsplats eller annan avskild

arbetsplats, upplagsplats eller annat dylikt ställe.¹ Att en markägare direkt har förbjudit tältning eller liknande har ingen avgörande betydelse i sig. Slutsatsen med hänsyn till det nämnda blir i de allra flesta fall att allemansrätten inte kan anses medföra rätt till bosättning på de sätt som föranlett denna rättsliga översyn.

I regel är det ägare eller arrendator som har besittning till en fastighet. Varje uppehåll på annans fastighet innebär dock inte intrång i besittningen, utan besittningsskyddet avser endast mera påtagliga ingrepp. Det räcker inte att någon enbart stör innehavarens besittning till fastigheten. Exempel i praxis på fall av besittningsintrång som innebär brott utgör parkering av fordon på annans område (NJA 1970 s. 29), att köra med en bil på ett område utan att erlagga den avgift som markägare krävde (NJA 1964 B 27) eller att stänga av väg till en fastighet och på så sätt hindra markägaren tillgång till fastigheten (NJA 1982 s. 621). Straffbestämmelsen gäller även fall då intrång sker i besittningen till en del av en fastighet.

Inför och vid ingripande mot en olovlig bosättning som bedöms utgöra misstänkt egenmäktigt förfarande är det viktigt att klargöra vissa omständigheter. Det är nödvändigt att det står klart vem som äger ifrågavarande fastighet och har den i laglig besittning. Vidare ska denna uttala att bosättningen inte är tillåten samt redogöra för om detta meddelats bosättarna. Därtill bör information inhämtas om hur länge de misstänkta funnits på platsen. I samband med ingripandet måste det också tydligt framföras till var och en av de misstänkta att deras vistelse på fastigheten inte är tillåten av markägaren för att utradera oklarheter när det gäller uppsåt.

Även andra brott kan aktualiseras vid olovliga bosättningar, exempelvis hemfridsbrott eller olaga intrång (4 kap. 6 § BrB), skadegörelse eller åverkan (12 kap. 1 och 2 §§ BrB) och nedskräpning (29 kap. 7a § miljöbalken (1998:808)).

För hemfridsbrott krävs att den misstänkte uppsåtligt inträngt eller kvarstannat där annan har sin bostad. Det straffskydd som hemfridsbrott ger avser förutom den egentliga bostaden också gård eller trädgård etc. som hör till bostaden. Det är inte nödvändigt att gården eller trädgården är inhägnad om det på annat sätt framgår att området hör till bostaden. Uthus och andra ekonomibyggnader som finns inom gården eller trädgården liksom gårdsplanen omkring byggnaderna omfattas också av straffskyddet, men däremot inte sådana byggnader om de är mera avsides belägna. Hemfridsskyddet gäller i princip oberoende av äganderättsförhållandena.

För olaga intrång döms den som intränger eller kvarstannar i annat fall än vid hemfridsbrott obehörigen i kontor, fabrik, annan byggnad eller fartyg, på upplagsplats eller på annat dylikt ställe. Som exempel på lokaler som bör komma i åtanke är, arbetsplatser, föreningslokaler och skolsalar liksom trappuppgångar och andra gemensamma utrymmen i lägenhetsfastigheter. Också myndigheters tjänsterum kan hänföras hit. Att natttid olovligt tränga in i en offentlig,

¹ Se vidare angående allemansrätten Bertil Bengtssons bok ”Allemansrätten – vad säger lagen?”

stängd byggnad bör också kunna bestraffas, oavsett att byggnaden på dagen står öppen för allmänheten. Med uttrycket ”annat dylikt ställe” avses till exempel en inhägnad byggnadsplats eller en annan liknande plats som har inrättats för ett bestämt ändamål i sådana fall då det är angeläget att kunna freda platsen mot obehöriga.

Skadegörelse eller åverkan kan komma ifråga om byggnader eller egendom på fastigheten förstörts eller skadats.

Offentlig plats

Sker bosättningen på en offentlig plats blir ordningslagen (1993:1617) tillämplig vid sidan av ovanstående och ger utökade möjligheter till ingripande avseende egendom, utöver de som kan ske i anledning av brott. Därtill kommer att brott kan begås mot ordningslagen.

I 3 kap. ordningslagen finns bestämmelser om bl.a. användningen av offentliga platser och om ordning och säkerhet på sådana platser. En offentlig plats är enligt 1 kap. 2 § ordningslagen bl.a. allmänna vägar, gator, vägar, torg, parker och andra platser som i detaljplan redovisas som allmän plats och som har upplåtits för sitt ändamål samt andra landområden och utrymmen inomhus som stadigvarande används för allmän trafik.

En offentlig plats kan vara ägd av såväl det allmänna som av enskild.

Enligt 3 kap. 8 § ordningslagen får en kommun, efter bemyndigande av regeringen, meddela de ytterligare föreskrifter för kommunen som behövs för att upprätthålla den allmänna ordningen på offentlig plats (lokala föreskrifter).

Den som uppsåtligen eller av oaktsamhet använder en offentlig plats utan tillstånd i strid med 3 kap. 1 § ordningslagen eller bryter mot en lokal föreskrift gör sig skyldig till ett brott och döms till böter respektive penningböter (3 kap. 22 § 1 och 2 st ordningslagen).

Personella tvångsmedel

Regleringen kring de personella tvångsmedlen är densamma oavsett om bosättningen är på offentlig plats eller på mark utanför detaljplanelagt område.

Om ett brott begås kan den misstänkte (dvs. enbart straffmyndiga personer) under de förutsättningar som ställs upp i 24 kap. rättegångsbalken (1942:740) (RB) gripas. Egenmäktigt förfarande är inte ett s.k. häktningsgrundande brott, men i vissa fall kan häktning, dvs. även gripande, ändå ske. 24 kap. 2 § RB stadgar att den som på sannolika skäl är misstänkt för brott får häktas oberoende av brottets beskaffenhet om han är okänd och vägrar att uppge namn och hemvist, eller om hans uppgift om detta kan antas vara osann, eller om han saknar hemvist inom riket och det finns risk för att han genom att bege sig från riket undandrar sig lagföring eller straff.

Ett annat mindre ingripande tvång som i många fall är mer proportionerligt är avvisande, avlägsnande och omhändertagande i enlighet med 13 § polislagen (1984:387). I 13 § polislagen stadgas följande.

Om någon genom sitt uppträdande stör den allmänna ordningen eller utgör en omedelbar fara för denna, får en polisman, när det är nödvändigt för att ordningen skall kunna upprätthållas, avvisa eller avlägsna honom från visst område eller utrymme. Detsamma gäller om en sådan åtgärd behövs för att en straffbelagd handling skall kunna avvärras.

Är en åtgärd som avses i första stycket otillräcklig för att det avsedda resultatet skall uppnås, får personen tillfälligt omhändertas.

Förutsättningarna för att någon ska kunna avvisas, avlägsnas eller omhändertas vid ordningsstörning är att han eller hon genom sitt uppträdande stör den allmänna ordningen. Det är alltså frågan om ett uppträdande som innefattar angrepp på ett ordningsintresse av betydelse för allmänheten eller annars från allmän synpunkt. Frågan om ett visst uppträdande stör den allmänna ordningen får inte avgöras från den begränsade synpunkten av vad som för den enskilde polismannen framstår som obekvämt eller olämpligt. Endast den omständigheten att en person vägrar att åtlyda en polismands tillsägelse innebär t.ex. inte att denna stör den allmänna ordningen. Det avgörande i en sådan situation är vilka följder från ordningssynpunkt som en bristande efterrättelse kan antas medföra. Det är enligt JO exempelvis inte en tillräcklig grund för avlägsnande att en person är allmänt otrevlig mot polisen.²

Ingripande kan också ske om någon genom sitt uppträdande utgör en omedelbar fara för den allmänna ordningen. En grundförutsättning anses vara att faran är konkret, dvs. bestämd till tid och rum. Ett omhändertagande får inte ske för att abstrakta, ännu inte konkretiserade faror ska avvärras. Faran ska vidare ha uppkommit genom ett särskilt uppträdande från den som omhändertas. Som konkret fara kan knappast bedömas en persons blotta närvaro på en plats, även om det är känt att personen brukar bråka eller uppträda ordningsstörande.

När det gäller olovliga bosättningar torde det i större utsträckning handla om att avvärra straffbelagda handlingar. Förutsättningar att ingripa vid brott enligt 13 § polislagen kräver att ingripandet ”behövs för att en straffbelagd handling ska kunna avvärras”. Att vederbörande kan dömas till straff för brottet krävs inte, och ingripande kan sålunda i och för sig riktas också mot barn under 15 år även om särskild försiktighet då är påkallad. Ingripanden kan göras vid brott såväl enligt brottsbalken som enligt andra straffstadganden. I vissa fall kan det gälla att avbryta ett redan pågående förlopp som t.ex. då någon olovligen bosätter sig på annans mark och därmed gör intrång i den andres besittning av marken och inte efterkommer en tillsägelse att upphöra med sitt beteende. Bestämmelsen får också tillämpas i de fall då någon ännu inte gjort sig skyldig till straffbar handling.

Avvisande innebär att en person hindras från att komma in i ett område eller en byggnad.

Avlägsnande syftar till att föra personen från en plats. Med avlägsnande åsyftas sålunda att den som stör ordningen m.m. helt enkelt förs bort från den plats

² JO:s beslut 2007-12-21, dnr 5266-2007

där han eller hon befinner sig. Det kan innebära att någon som ska föras bort från en plats förflyttas en kortare sträcka, antingen till fots eller också i polisfordon. Om det är frågan om annat än en kortare sträcka och åtgärden innefattar ett påtvingat kroppsligt ingrepp av en inte helt kort varaktighet, bör åtgärden normal ses som ett omhändertagande.

Om ett avvisande eller avlägsnande bedöms vara otillräckligt får den berörda personen omhändertas. Om det redan från början framstår som uppenbart gagnlöst att tillgripa ett avlägsnande eller någon annan mindre ingripande åtgärd för att det avsedda syftet ska uppnås, kan ett direkt omhändertagande undantagsvis bli nödvändigt. Ett omhändertagande syftar till att föra en person till en plats, t.ex. en polisstation. Omhändertagande får inte ske om personen i fråga ska gripas enligt 24 kap. RB.

Förutsättningarna för gripande och ett ingripande i form av avvisande, avlägsnande och omhändertagande måste prövas för varje enskilt fall, dvs. avseende varje enskild person. Medan gripande inte kan ske av icke straffmyndiga, kan däremot 13 § polislagen i vissa fall även tillämpas mot barn.

Det ska också erinras om möjligheten att i vissa fall tillämpa 12 § polislagen om barn förekommer i en skadlig miljö. Paragrafen föreskriver följande.

Om någon som kan antas vara under arton år anträffas under förhållanden som uppenbarligen innebär överhängande och allvarlig risk för hans eller hennes hälsa eller utveckling, får han eller hon tas om hand av en polisman för att genom dennes försorg skyndsamt överlämnas till sina föräldrar eller någon annan vårdnadshavare eller till socialnämnden. Vid bedömningen av risken för den unges hälsa eller utveckling ska det beaktas om man kan befara att den unge kan komma att utsättas för brott, involveras i brottslig verksamhet eller skadas genom något annat socialt nedbrytande beteende.

Med stöd av bestämmelsen får en polisman i vissa nödfallsliknande situationer omhänderta den som kan antas vara under 18 år och som anträffas i skadlig och farlig miljö. Den grundläggande förutsättningen för ett ingripande är att den unge anträffas under förhållanden som uppenbarligen innebär en både allvarlig och överhängande risk för hans eller hennes hälsa eller utveckling. Åtgärden ska ses som en social skyddsåtgärd. Dock kan enbart den omständigheten att en underårig befinner sig i en miljö där kriminella aktiviteter förekommer, men som i övrigt är en legitim miljö, inte utgöra tillräckliga skäl för tillämpning av bestämmelsen. En bedömning måste göras i det enskilda fallet, men förutsättningar för ett ingripande enligt paragrafen kan föreligga vid bösättningar som bedöms utgöra en allvarlig och överhängande risk för barns hälsa eller utveckling. Enbart kortvariga omhändertaganden ska förekomma och en avvägning i enlighet med 8 § polislagen måste göras. Någon formell föreskrift om en längsta tid för omhändertagandet har dock inte getts. Ett omhändertagande förutsätter inte att man känner till den unges identitet. I första hand föreskrivs att den unge ska överlämnas till en förälder eller annan vårdnadshavare, men om det inte är möjligt eller lämpligt att kontakt tas med en förälder eller annan vårdnadshavare eller om de är på plats och kontakten är verkningslös, ska socialnämnden kontaktas.

Reella tvångsmedel

I samband med ingripande mot en olovlig bosättning måste den lösa egendom, som inte tillhör fastighetsägaren, som finns på platsen hanteras. I huvudsak torde två typer av föremål kunna identifieras, de boendes tillhörigheter och skräp/avfall. Avseende skräpet, dvs. de föremål som ingen av bosättarna gör anspråk på eller som uppenbarligen är avfall, berörs inte närmare här, men torde behöva hanteras av fastighetsägaren. När det gäller hanteringen av föremål som tillhör bosättarna och som de gör anspråk på skiljer sig de lagliga möjligheterna åt beroende på om boplatsen ligger på en offentlig plats eller inte.

Offentlig plats

Parallellt med en eventuell förundersökning om brott kan ordningslagens bestämmelser i 3 kap. tillämpas om bosättningen är på en offentlig plats. 3 kap. 19 § första stycket ordningslagen stadgar bl.a. att om någon inte vidtar åtgärd som han eller hon är skyldig att utföra enligt 3 kap. ordningslagen eller lokala föreskrifter får Polismyndigheten förelägga honom eller henne att inom viss tid vidta åtgärden. Stadgandet syftar till att mera direkt åstadkomma rättelse när någon bryter mot ordningslagen eller lokala föreskrifter. Detta gäller endast om han eller hon inte vidtar rättelse genast efter tillsägelse eller inte kan anträffas efter rimlig efterforskning, vilket innebär att tillsägelse till rättelse ska ske innan ett föreläggande kommer i fråga. Med genast avses den tid som kan åtgå för den tillsagda att vidta rättelsen, vilket är beroende av vilken åtgärd som avses i det enskilda fallet. Några formkrav gäller inte för en tillsägelse. Denna kan ske muntligen, exempelvis per telefon. Avsikten är inte att onormalt stora ansträngningar ska göras från polisens sida för att nå en svåränträffbar person med en tillsägelse. Hur omfattande åtgärder polisen måste vidta får avgöras från fall till fall och är beroende av bl.a. hur brådskande det är att åtgärden vidtas. Förelägganden ska vara skriftliga, men några krav på att föreläggandet ska delges föreligger inte. Om föreläggandet förenas med vite i enlighet med 3 kap. 20 § ordningslagen måste dock föreläggandet delges³. I samband med ett eventuellt vitesföreläggande bör 3 kap. 24 § ordningslagen som stadgar att den som åsidosätter ett vitesföreläggande inte döms till ansvar enligt ordningslagen för gärning som omfattas av föreläggandet beaktas. I de fall den som ska vidta rättelse inte kan nås med en tillsägelse eller inte kan anträffas efter rimlig efterforskning kan Polismyndigheten genast utfärda föreläggande.⁴

Av 3 kap. 19 § andra stycket ordningslagen framgår vidare att även om det inte följer av första stycket får föreläggande, utan föregående tillsägelse, avse skyldighet att ta bort upplag, försäljningsstånd, ställningar, skyltar, containrar och andra anordningar som har placerats på en offentlig plats utan nödvändigt tillstånd enligt 1 § eller i strid med villkor som gäller för tillståndet.

³ Enligt 2 § lagen (1985:206) om viten

⁴ Se vidare angående 3 kap. 19 § första stycket i Carl G. Persson, Göran Rosenberg och Kazimir Åberg ”Ordningslagen, kommentarer och rättspraxis, 2a uppl., sid 224

Ett föreläggande enligt andra stycket behöver sålunda inte föregås av en tillsägelse. Motiven till skillnaden i förhållande till första stycket i det här avseendet är att det ansetts angeläget att en offentlig plats inte tas i anspråk utan att tillstånd för ianspråktagandet har meddelats för att ordningen och säkerheten ska kunna upprätthållas och för att störningar i trafiken inte ska uppstå. Mot den bakgrunden har det bedömts vara betydelsefullt att rättelse vidtas skyndsamt när en offentlig plats tas i anspråk utan tillstånd och Polismyndigheten har därför getts möjlighet att i sådana situationer meddela föreläggande utan att den felande först genom tillsägelse beretts möjlighet att vidta rättelse. Skyldigheten att ansöka om tillstånd till markupplåtelse åvilar den som tar marken i anspråk genom olika anordningar eller åtgärder. Bostäder i form av skjul, husvagnar, tält samt bohag torde i många fall omfattas av det som ett föreläggande i andra stycket får avse.

Enligt 3 kap. 21 § ordningslagen får Polismyndigheten vidta en åtgärd som avses i 19 § på den försumliges bekostnad,

1. om den försumlige inte följer ett föreläggande i vilket sådan påföljd har satts ut,
2. om han inte kan anträffas med ett föreläggande efter rimlig efterforskning, eller
3. om det av hänsyn till trafiken eller till allmän ordning och säkerhet är nödvändigt att åtgärden vidtas omedelbart.

I ordningslagen har inte tagits in någon bestämmelse som reglerar hur polismyndighetens kostnader för ett tvångsutförande på den försumliges bekostnad ska tas ut av denne. I de fall där den försumlige inte betalar frivilligt får sålunda talan väckas i vanlig ordning vid allmän domstol och frågan avgöras där.

Det ska också uppmärksammas att det i 3 kap. 25 § ordningslagen stadgas att om en offentlig plats har tagits i anspråk för varor eller någon annan egendom i strid med bestämmelserna i 3 kap. 1 § ordningslagen, får egendomen förklaras förverkad, om det behövs för att förebygga fortsatt överträdelse och förverkandet inte är oskäligt.

Det kan också finnas av stad eller kommun utfärdade lokala ordningsföreskrifter som exempelvis föreskriver att camping inte får ske på offentlig plats eller liknande.

Platser som inte är offentlig plats

Då ordningslagen inte är tillämplig återstår bl.a. de regler som rör brottsutredningar. Den egendom som bosättarna fört till platsen vid misstänkt egenmäktigt förfarande kan sägas vara en del av den brottsliga gärningen och kan i vissa fall beslagas i enlighet med reglerna i 27 kap. RB.

I 27 kap. 1 § RB stadgas bl.a. att beslag kan förekomma i fyra olika situationer, nämligen om föremålet skäligen kan antas

1. ha betydelse för utredning om brott (bevisbeslag)
2. vara någon avhänt genom ett brott (återställandebeslag)
3. vara förverkat på grund av brott (förverkandebeslag)

4. ha betydelse för utredning om förverkande av utbyte av brottslig verksamhet enligt 36 kap. 1 b § brottsbalken.

Beslag får beslutas endast om skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller för något annat motstående intresse.

Behovs- och proportionalitetsprinciperna ska som framgår tillämpas vid beslag. Behovsprincipen påverkar främst frågan om ändamålet med det eventuella beslaget kan tillgodoses på ett mindre ingripande sätt. Proportionalitetsprincipen aktualiseras framför allt när det gäller omfattningen av beslaget samt varaktigheten. Ofta måste man godta att beslag får stor omfattning i inledningsskedet av en förundersökning. Så snart som möjligt ska dock beslaget begränsas till vad som är nödvändigt för att t.ex. driva förundersökningen framåt. Olägenheten av att vara av med ett föremål ökar normalt med tiden. Proportionalitetsprincipen får därför större betydelse ju längre beslaget består.⁵

Beslag får inte göras i syfte att förhindra ett pågående brott. Det går exempelvis inte att ta något i beslag för förverkande för att sedan, kort efteråt när föremålet flyttats, häva det. Då har inte ändamålet för beslaget varit förverkande eller något av de andra beslagsgrunderna och då är det inte förenligt med lagen.

För att ett föremål ska få tas i beslag krävs dels att det begåtts ett brott, dels att det skäligen kan antas att det finns ett samband mellan brottet och någon av de nyss redovisade beslagsgrunderna. Det ställs inga krav på att brottet ska vara av viss svårighetsgrad. Beviskravet skäligen kan antas kan närmast jämföras med skälig misstanke.⁶

När det gäller beslag för utredning av brott är det inte bara fråga om föremål som kan komma att åberopas som bevisning i en framtida rättegång utan även om föremål som kan ge ledtrådar i spaningarna efter gärningsmannen eller på annat sätt bidra till utredningen.⁷

Det måste vara sällan det finns skäl att ta en husvagn eller ett tält eller liknande i beslag för att åberopa som bevisning. En dokumentation genom fotografier m.m. bör vara fullt tillräcklig i den delen. Om exempelvis en husvagn står på platsen för den olovliga bosättningen vid ingripandet och ingen säger sig äga den, eller gör anspråk på den som sin, bör den dock kunna tas i beslag då den har betydelse för utredning om brottet, dvs. utredning om vem som är gärningsman och olovligt har ställt den på platsen samt därmed är misstänkt för egenmäktigt förfarande eller liknande. När föremålet flyttats och så snart det står klart vem som äger husvagnen eller vem som ställt den på platsen kan beslaget hävas till denna. Ändamålet med beslaget är då uppfyllt. Beslaget borde då inte behöva bli så långvarigt, vilket har betydelse för proportionalitetsbedömningen.

⁵ Gunnell Lindberg, Straffprocessuella tvångsmedel, 3e uppl s. 412-413

⁶ Gunnell Lindberg, Straffprocessuella tvångsmedel, 3e uppl s. 399

⁷ Gunnell Lindberg, Straffprocessuella tvångsmedel, 3e uppl s. 393

Om en situation uppstår där en misstänkt på plats säger sig äga en viss husvagn som står uppställd i en olovlig bosättning, eller gör anspråk på den som sin och uppger att det är han som har ställt den på platsen, men vägrar att flytta på den, kan det fortfarande finnas möjligheter att ta den i beslag för utredande om vem som äger den och hur den hamnat på platsen. En mer rimlig beslagsgrund kan dock då eventuellt vara förverkande. I bedömningen av skäligheten av ett förverkandebeslag i det fallet bör rimligen även läggas att den misstänkte vägrar avbryta sin brottsliga verksamhet och så länge husvagnen står på platsen så fortgår brottet.

Huvudreglerna om förverkande och om förfarandet vid förverkande finns i 36 kap. BrB. Sakförverkande enligt 36 kap. BrB kan aktualiseras dels i fråga om sådant som varit föremål för brott eller utgjort hjälpmedel vid brott, dels i fråga om det direkta utbytet av brott. Grunden för sakförverkandet spelar ingen roll för beslagsfrågan, men däremot måste det finnas en koppling till ett visst konkret brott.⁸

Enligt 36 kap. 2 § BrB får bl.a. egendom som har använts som hjälpmedel vid brott förklaras förverkad, om det behövs för att förebygga brott eller om det annars finns särskilda skäl. Det är denna bestämmelse som är närmast tillämplig vid olovliga bosättningar.

För att egendom ska anses ha använts måste användandet ha ingått i det händelseförlopp vari brottet ingick och främjat brottet eller gärningsmannens förhållanden i samband med detta. Det fordras inte att användningen av hjälpmedlet har varit en förutsättning för att brottet skulle kunna komma till stånd. För att kunna förverkas behöver föremålet inte heller vara särskilt konstruerat eller annars särskilt lämpat för att användas just för brott. Förverkande av föremål som inte genom sin beskaffenhet indicerar brottslig verksamhet bör dock bara komma ifråga där förhållandena ger särskild anledning till det. Som sådan anledning framhålls i lagtexten i första hand att förverkande är påkallat till förebyggande av brott.

När det gäller bostäder och bohag i olovliga bosättningar torde dessa omfattas av begreppet hjälpmedel vid brott eftersom bostaden och bohaget ingått i den brottsliga gärningen och främjat brottet, då möjligheten att olovligen göra intrång på annans besittning av fastighet utgörs och underlättas av att personen kan bo på platsen. Om bosättarens föremål inte flyttas kan förverkande vara påkallat till förebyggande av brott.

Beslag kan i princip riktas mot vem som helst och oberoende av om det finns någon som är misstänkt för brottet eller inte. Dock innebär reglerna om talerätt vid förverkande (36 kap. 5 § BrB) en indirekt begränsning av möjligheten att ta i beslag något som kan komma att förverkas. Det är emellertid inte nödvändigt att beslaget görs hos någon som kan bli föremål för förverkandet, men det måste finnas någon som talan kan riktas mot.⁹

⁸ Gunnell Lindberg, Straffprocessuella tvångsmedel, 3e uppl s. 395

⁹ Gunnell Lindberg, Straffprocessuella tvångsmedel, 3e uppl s. 413-414

Om förundersökningen inte leder till åtal vid vilket förverkandetalan förs, dvs. när förverkandet inte rör någon som är tilltalad för brott, regleras förfarandet i lag (1986:1009) om förfarandet i vissa fall vid förverkande m.m. Frågan om förverkande av beslagtagna egendom får prövas av åklagaren. Om värdet av det som ska förverkas uppgår till betydande belopp eller om det finns andra särskilda skäl, ska dock frågan om förverkande prövas av rätten. Uppgår värdet av det som ska förverkas till mindre än en tiondel av det prisbasbelopp enligt 2 kap. 6 och 7 §§ socialförsäkringsbalken (2010:110) som gällde då beslaget verkställdes eller saknar egendomen saluvärde, får också en polisman eller annan anställd vid Polismyndigheten som myndigheten har utsett besluta om förverkande, om det är uppenbart att förutsättningarna för ett förverkande är uppfyllda. Vid förverkande av beslagtagna egendom får kungörelsedelgivning av beslutet eller stämningen ske enligt de förutsättningar som anges i 48 § delgivningslagen (2010:1932). Dessa regler får också tillämpas, om den från vilken förverkande sker är okänd.

Det ska även i detta sammanhang påpekas att, såsom nämns ovan, föremål kan förverkas i enlighet med ordningslagen under de förutsättningar som däri anges i 3 kap. 25 §.

Påträffas egendom på en olovlig bosättning som misstänks vara avhänd annan genom brott kan beslag tas i syfte att återställa egendomen till rättmätig ägare.

I detta sammanhang ska också nämnas att husrannsakan vid behov får genomföras i hus, fordon eller annat slutet förvaringsställe efter beslut av undersökningsledaren, åklagare eller rätten i enlighet med reglerna i 28 kap. RB. Vid fara i dröjsmål får en polisman företa husrannsakan även utan sådant beslut.

Annan i vissa fall tillämplig lagstiftning

Lag och förordning om flyttning av fordon i vissa fall

Fordon kan under vissa omständigheter flyttas med stöd av lag (1982:129) om flyttning av fordon i vissa fall. Enligt lagen kan exempelvis ett fordon som under minst sju dygn i följd har varit parkerat i strid mot sådant förbud eller villkor som avses i 1 § lagen (1984:318) om kontrollavgift vid olovlig parkering och som har tillkännagetts enligt 3 § samma lag, flyttas. Ett registrerat fordon får också flyttas om det varit parkerat på annans mark under minst sju dygn i följd efter det att markägaren underrättat fordonets ägare om att det inte får vara parkerat på platsen. Kan fordonets ägare inte anträffas får fordonet flyttas om det varit uppställt under minst en månad i följd efter det att markägaren påbörjat försök att underrätta fordonsägaren.

Enligt förordningen (1982:198) om flyttning av fordon i vissa fall kan exempelvis fordon, efter beslut av Polismyndigheten som föregåtts av utredning med protokoll, flyttas om det är uppställt på en sådan plats eller på ett sådant sätt att fara uppstår eller trafiken onödigtvis hindras eller störs, om det är uppställt i strid mot föreskrifter om stannande och parkering, om det är ett fordonsvrak eller om det är uppställt på en offentlig plats som upplåtits för parke-

ring och det huvudsakliga syftet med uppställningen uppenbarligen är något annat än parkering av fordonet.

Hittegods

Enligt lag (1938:121) om hittegods får polisen i vissa fall vid behov omhänderta upphittat gods där ägaren är okänd.

Stöldgods

Om lagen om hittegods inte är tillämplig kan lag (1974:1065) om visst stöldgods m.m. vara det. Enligt denna lag kan viss egendom tas i förvar bl.a. om egendomen har frånhänts någon genom brott och anträffats hos någon annan som uppenbart saknar rätt till egendomen eller om egendomen har anträffats utan att vara i någons besittning, om varken ägaren eller någon annan som har rätt till egendomen är känd, under förutsättning att det inte är uppenbart oskäligt. Beslut om att ta i förvar enligt lagen fattas av domstol eller av åklagare i vissa fall.